

Almindelig påtaleret, demokrati, og blandede forfatninger: alternativer til athenocentrisk retshistorie?

Lene Rubinstein

I. Solon og *ho boulomenos*

Disse tre ting anses for at være de mest demokratiske i Solons forfatning: Den første og vigtigste er forbuddet mod at optage lån ved at stille sin egen person som sikkerhed; dernæst at det er tilladt for den, som vil, at søge hævn på vegne af dem, der har lidt uret; og for det tredje muligheden for at appellere en sag til folkedomstolen – man siger, at det især er denne, der har givet den brede befolkning magt. For når folket bliver herre over afstemningen, bliver det også herre over forfatningen.¹

Denne passage fra det aristoteliske værk *Athenernes Statsforfatning* (9.1) er en af de hyppigst citerede kilder til udviklingen af Athens retssystem i arkaisk tid, og dens fortolkning har ikke overraskende været genstand for omfattende diskussion. Især spørgsmål, der vedrører Solons regulering af gældsætning og retten til at appellere administrative beslutninger til domstolen, bliver ofte debatteret. På et punkt hersker der dog almindelig enighed: Indførelsen af den almindelige påtaleret i straffesager, og dermed inddragelsen af den menige borger som en vigtig aktør i den athenske strafferechtspleje, bliver som regel anset for en af grundpillerne, som den athenske retsorden hvilede på, og som muliggjorde udviklingen af et egentligt demokrati efter Peisistratidernes fald og Kleisthenes' reformer. Der kan næppe herske nogen tvivl om, at den form for direkte demokrati, som vi kender fra det klassiske Athen, ikke kunne have fungeret uden den almindelige påtaleret som et værn mod embedsmisbrug, korrupsion, forsøg på at omstyrte forfatningen og forræderi.

1. δοκεῖ δὲ τῆς Σόλωνος πολιτείας τρία ταῦτ' εἶναι τὰ δημοτικώτατα· πρῶτον μὲν καὶ μέγιστον τὸ μὴ δανείζειν ἐπὶ τοῖς σώμασιν, ἔπειτα τὸ ἐξεῖναι τῷ βουλομένῳ τιμωρ[ε]ῖν ὑπὲρ τῶν ἀδικουμένων, τρίτον δέ, <ὧ καὶ> μάλιστα φασιν ἰσχυρέναι τὸ πλῆθος, ἢ εἰς τὸ δικάστη[ριον] ἔφε[σι]ς· κύριος γὰρ ὢν ὁ δῆμος τῆς ψήφου κύριος γίνεται τῆς πολιτείας.

Selvom den almindelige påtaleret ifølge athenerne selv var en forudsætning for, at Athens direkte demokrati kunne fungere,² er dette ikke ensbetydende med, at institutionen *i sig selv* var demokratisk, eller for den sags skyld at den var en athensk opfindelse. I den forbindelse bør det da også bemærkes, at forfatteren til *Athenernes Statsforfatning* ikke giver Solon æren for at have været ophavsmand til institutionen. Læseren får kun at vide, at den var et af de mest demokratiske elementer i den forfatning, som Solon indførte i Athen. Derimod lader forfatteren det forblive et åbent spørgsmål, hvorvidt Solon havde ladet sig inspirere udefra. Passagen udelukker ikke, at nye regler indført som led i Solons reformprogram kunne være påvirkede ikke bare af lovgivning og retspleje i andre bystater, men også af regler udviklet i forbindelse med forvaltningen af tempelejendom og afviklingen af religiøse fester i de græske helligdomme.

Som påvist af Thomas, så blev der afholdt sportsstævner ikke blot i Olympia, Delphi, Nemea, Poseidons helligdom på Isthmen ved Korinth og Apollonhelligdommen på Delos, men også i forbindelse med mange mindre berømte fester, som i flere tilfælde kan dateres helt tilbage til 6. årh. f.Kr.³ Mange ser ud til at have omfattet sportsstævner, der tillod grækere fra andre bystater at deltage, og for Athens vedkommende er der belæg for, at athenerne deltog i konkurrencer uden for Attikas grænser allerede i 7. årh. f.Kr.⁴ Grækere, der rejste udenbys som pilgrimme eller atleter, kunne ikke undgå at skulle forholde sig til de love og regler, der var gældende i de helligdomme, de besøgte.⁵ Ligeså væsentligt er det, at de rejsende til de store religiøse centre i Olympia og Delphi ville kunne se et stort udvalg af dekretter og traktater fra andre bystater, som havde besluttet at opstille kopier af teksterne i helligdommene.⁶

I løbet af de seneste årtier har moderne forskning i stigende grad fokuseret på de netværk, der forbandt de arkaiske, klassiske og hellenistiske bystater og deres borgere med hinanden både indenfor og på tværs af regioner, og i hvilke de større helligdomme

2. Se f.eks. Lykourgos 1 *Mod Leokrates* 3-4.

3. Nielsen (2018) 84-100.

4. Nielsen (2018) 98-99 med n. 638.

5. Se f.eks. Weiler (2014).

6. Se f.eks. Nielsen (2007) 78-83 (Olympia).

udgjorde vigtige økonomiske og kulturelle knudepunkter.⁷ Især de tidlige indskrifter fra Olympia vidner om, at den kulturelle udveksling og formidling, som fandt sted her, også omfattede retskultur. Den rolle, som de større religiøse centre spillede i udviklingen af procedurer og juridiske principper som en del af et fællesgræsk tankegods, bør ikke undervurderes. Ej heller bør man undervurdere sandsynligheden for, at arkaiske lovgivere, heriblandt Solon, overtog og tilpassede love, procedurer og institutioner, der så ud til at fungere effektivt i andre bystater og i de panhelleniske helligdomme. Særligt i situationer, hvor et samfund var dybt splittet og polariseret, kunne det være en fordel at søge inspiration udefra i et forsøg på at opnå et kompromis, som de stridende parter ville være i stand til at acceptere og respektere.⁸

7. Se f.eks. Constantakopoulou (2007), Malkin (2011), Nielsen (2018) 164-67, samt bidragene i Dana & Savalli-Lestrade (2019).

8. Et tidligt eksempel på dette kan findes i Hdt. 5.28-29. Her berettes det, hvordan befolkningen i Milet blev enige om at bede om hjælp fra Paros for at få løst deres indre konflikt. Parierne sendte deres 'ti bedste mænd', som foreslog en løsning, der indebar en overdragelse af regeringsmagten til de jordejere, som havde taget bedst vare på deres ejendom. Herodots beretning tyder på, at dette tiltag var andet og mere end en mæglingsproces mellem de stridende parter, og at Pariernes løsning indebar en egentlig forfatningsændring. Et andet muligt eksempel belagt i Isokrates' *Aiginetikos* (19.13) fra begyndelsen af fjerde århundrede. Her beder en Siphnisk borger, der lever i eksil i Aigina, om at få læst en lov fra Keos op for de Aiginetiske dommere således: *λαβὲ δὴ μοι καὶ τὸν Κείων νόμον, καθ' ὃν ἡμεῖς ἐπολιτευόμεθα*. Selvom det ikke fremgår klart af teksten, hvorfor Siphnierne havde 'lånt' en borgerskabslov, der ser ud til at have være gældende i bystaterne på Keos, er en mulig kontekst de indre konflikter, der opstod i forbindelse med placeringen af en Spartansk garnison på øen i 405/4 og indførelsen af en oligarkisk forfatning, og den derpå følgende *stasis*. En diskussion af Keos og øens bystater som et eksempel på en føderation med en form for unionsborgerskab kan findes i Buraselis (2015) 366-70.

En anden væsentlig udvikling har fundet sted i den moderne tilgang til græsk forfatningshistorie, hvor det ikke længere tages for givet, at demokratiet som forfatningsform kun havde én vugge, som havde stået i netop Athen.⁹ Mange institutioner, principper og procedurer, der ligesom den frivillige anklager var helt fundamentale aspekter af demokratiet i det klassiske Athen, kan findes belagt også i adskillige andre bystater og for nogles vedkommende helt tilbage i 6. århundrede. Det gælder for eksempel princippet om, at embedsmænd skulle aflægge regnskab for deres embedsførelse ved udløbet af deres embedsperiode, og at de kunne stilles personligt (og økonomisk) til ansvar for deres handlinger og pligtforsømmelser,¹⁰ begrænsning af embedsperiodernes længde og begrænsning af mulighederne for genvalg,¹¹ samt inddragelse af den voksne, mandlige borgerbefolkning i vigtige politiske beslutningsprocesser.

På trods af den stadig større moderne interesse for de store og komplicerede netværk, der muliggjorde en omfattende kulturel udveksling mellem et stort antal små og store bystater, har dette endnu kun haft begrænset indflydelse på forskningen inden for græsk retshistorie. Nok er der mange historikere, som nu betvivler, i hvor høj grad det athenske demokrati og dets politiske institutioner fungerede som en model og inspirationskilde til de institutioner, der er epigrafisk belagt i et stort antal hellenistiske bystater i det østlige Middelhavsområde.¹² Ikke desto mindre er der stadig en tendens blandt retshistorikere til at antage, at love og procedurer, som er belagt både i vores kilder til det klassiske Athen og til de senklassiske og hellenistiske bystater, havde deres oprindelse i Athen, hvorfra de gradvist blev udbredt til resten af den græske verden i forbindelse med athenernes to store, hegemoniske alliancer i 5. og 4. århundrede. Det antages også, at udbredelsen tog yderligere fart fra slutningen af 4. århundrede, idet Alexanders efterfølgere overtog, tilpassede og videreudviklede athenernes administrative og juridiske institutioner, procedurer og principper, så at der efterhånden skabtes et fællesgræsk juridisk begrebsapparat samt øget konvergens – harmonisering, om man

9. Blandt de mest systematiske oversigter er Robinson (1997) og Robinson (2011).

10. Se Rubinstein i Thür & Legras (2012) 335-38 med arkaisk evidens inkluderet i nn. 17-21.

11. Se Perlman & Gagarin (2016) 200-7, Dr1 (tekst og kommentar).

12. Se f.eks. Ma i Canevaro & Gray (2018) 277-97.

vil – af bystaternes retssystemer, d.v.s. et juridisk *koine* baseret på et oprindeligt athensk grundlag.

Denne rekonstruktion har også præget flere moderne diskussioner af den almindelige påtaleret i straffesager, som findes belagt i et stort antal klassiske og hellenistiske bystater. Selvom institutionen er belagt i indskrifter fra Delphi, Elis, og Opous allerede i 5. og 4. århundrede f.Kr.,¹³ det vil sige i bystater, der ikke var underlagt direkte athensk kontrol, så er det stadig Solon, der ofte bliver fremstillet som manden bag ideen, en slags retshistorisk *protos heurtes*.¹⁴

Problemet med denne rekonstruktion er først og fremmest, at den er meget vanskelig både at bekræfte og at afkræfte på grundlag af de kilder, vi har til rådighed. Udover at Solon som ‘opfinder’ af *ho boulomenos* passer rigtig godt som en del af en fortælling om den gradvise udvikling af det athenske demokrati, så hviler rekonstruktionen af Solons rolle som pioner og athenerne som foregangsfolk først og fremmest på et *argumentum e silentio*. Havde det ikke været for den litterære kilde *Athenernes Statsforfatning*, ville det ikke have været muligt for os at spore den athenske institution længere tilbage end de tidligste epigrafiske belæg fra 5. årh.¹⁵ Hvad angår andre græske bystater, så er diskussionen helt afhængig af epigrafiske kilder, hvoraf kun meget få overhovedet kan bruges til at belyse love og retsinstitutioner i det tidlige 6. århundrede. Det er således ikke muligt at afvise på dette grundlag, at andre bystater eller organisa-

13. Delphi: Jacquemin, Mulliez & Rougemont (2012) 49-50, no. 23 (indholdet af indskriften kan formodentlig dateres til før ca. 450 f.Kr.); *FD* III,1 294 col. III, 1-3 med yderligere bibliografi i Jacquemin, Mulliez & Rougemont (2012) 55-58 no. 28 (formodentlig tidligere end 4. årh.); *RO* 1 C 10-16 (4 årh. eller ældre; se Jacquemin, Mulliez & Rougemont (2012) 59-68 no. 30; Elis: Minon *IED* 30 (4. årh.); Opous/Østlokris/Naupaktos: *IG* IX 1² 718, 41-45 (første halvdel af 5. årh.; se endvidere Nielsen i Flensted-Jensen (2000) 114-16 for en diskussion af den mulige forfatningsmæssige kontekst.

14. Se f.eks. Lanni (2016) 52; Gagarin (2020) 23. Gagarin (2008) 227-28 udtrykte sig dog mere forsigtigt. Her konstaterer han, at det ikke kan fastslås med sikkerhed, at udbredelsen i andre bystater skyldtes direkte athensk påvirkning: “Prosecution by whoever wished was first instituted in Athenian law by Solon in the early sixth century (Ath. Pol. 9.1), and the practice was a characteristic feature of Athenian law. We cannot be certain that the Athenian practice directly influenced other cities, where the earliest evidence for the practice is from the early fifth century, but this seems likely.”

15. Den tidligste (usikre) evidens for inddragelse af menige borgere i en straffeprocess er *IG* I3 4 fra 485/4 (?), som (muligvis) foreskriver, at frivillige kan indlede en straffeprocess for tre embedsmænd på Agora uden at skulle be-

tioner allerede havde udviklet en tilsvarende institution, da athenerne med Solon i spidsen gennemførte deres reformprogram.

Et andet problem er, at de retshistoriske diskussioner af den almindelige påtaleret som et oprindeligt athensk fænomen som nævnt hænger tæt sammen med forestillingen om, at institutionen i sit væsen var demokratisk, og at dens spredning i klassisk og hellenistisk tid fandt sted i takt med, at andre græske stater indførte demokrati med Athen som inspiration. Denne præmis er imidlertid problematisk, for der er flere eksempler på, at inddragelse af menige borgere som angivere og anklagere i straffeprocesser også blev brugt i bystater, der havde blandede forfatningstyper med udprægede oligarkiske eller aristokratiske træk. I det følgende afsnit vil det hellenistiske Beroia blive diskuteret som et eksempel. Sidste afsnit vil diskutere muligheden for, at andre bystater kan have bidraget væsentligt til udbredelse af institutionen i arkaisk tid, især i bystaterne på øerne i Ægæerhavet, Nordgrækenland og på Lilleasiens vestkyst.

II. *Ho boulomenos* og den blandede forfatning: gymnasiarchloven fra

Beroia

Som det fremhæves i Hansen & Nielsen *An Inventory of Archaic and Classical Greek Poleis*, så er der en stor sandsynlighed for, at mange – eller måske endda alle – arkaiske og klassiske bystater havde blandede forfatninger, der kombinerede demokratiske og oligarkiske eller aristokratiske elementer.¹⁶ Det, at der i en given bystat er belæg for en institution eller procedure, som formodentlig i samtiden blev betragtet som et *sine qua non* i et direkte demokrati, er ikke i sig selv tilstrækkeligt grundlag for, at vi med sikkerhed kan konkludere, at den pågældende bystat havde en forfatning, der i samtiden ville blive opfattet som demokratisk.¹⁷ En sådan konklusion forudsætter som regel betydeligt flere supplerende oplysninger. For de græske bystater uden for Athen er dette et tilbagevendende problem selv i hellenistisk tid, hvor det ikke-athenske epigrafiske kildegrundlag er langt større, end det er for arkaisk og klassisk tid.

tale depositum (*prytaneion*). Mere sikker er evidensen i IG I3 34 = OR 154, der kan dateres til ca. 425/4 f.Kr. eller lidt senere.

16. Hansen & Nielsen (2004) 83-85.

17. Se f.eks. Nielsen (2002) 340-5.

Den store gymnasiarchlov, der blev vedtaget og indført i Beroia i 2. århundrede f.Kr. (EKM I, 1) indeholder flere eksempler, der kan illustrere problematikken. Teksten giver oplysninger om adskillige procedurer og institutioner, der på overfladen minder meget om tilsvarende institutioner, som vi kender fra det klassiske Athen, og som oftest forbindes specifikt med demokrati. Beroia bliver da også ofte betragtet som et eksempel på en bystat med en demokratisk styreform, selvom der er adskillige punkter, hvor Beroias institutioner og ideologi adskiller sig væsentligt fra de athenske.¹⁸

En procedure, der optræder i gymnasiarchloven, er brugen af lodtrækning, som både i antikken og i moderne diskussioner blev opfattet som karakteristisk for en demokratisk styreform, når denne udvælgelsesmetode blev brugt til at udpege dommere eller besætte embedsmandsposter. Der er både arkæologisk og epigrafisk evidens for lodtrækning og brug af lodtrækningsmaskiner (*kleroteria*) i adskillige hellenistiske bystater, og denne evidens er blevet behandlet af A. V. Walser i en bredere diskussion af demokratiske domstole og forfatningsformer i hellenistisk tid.¹⁹

I Beroias gymnasiarchlov nævnes lodtrækning i forbindelse med udnævnelsen af et dommerpanel, der skal dømme i en *euexia* konkurrence (EKM I, 1 B 48-51):

Hvad angår dem, som skal dømme i euexia-konkurrencen, så skal gymnasiarchen lave en liste på syv af de lokale mænd og trække lod imellem dem, og han skal få de tre lodtrukne til at sværge ved Hermes, at hver af dem vil bedømme retfærdigt, uden hensyn til hverken positiv forudindtagethed eller fjendskab, hvem han synes har det mest veltrænede legeme.²⁰

Her er godt nok tale om lodtrækning, men den er i virkeligheden ikke særligt demokratisk. Det fremgår klart af teksten, at lodtrækningen kun er et supplement til et egentligt valg, som skulle foretages af gymnasiarchen personligt. Vi har således at gøre med en

18. For en diskussion af Beroias forfatning som et hellenistisk eksempel på en demokratisk styreform, se Gauthier & Hatzopoulos (1993) 41-48 (om lovgivningsprocessen og de politiske institutioner generelt) og 138-141 (om procedurerne, der anvendes i forbindelse med gymnasiarchens regnskabsaflæggelse, og som afviger fra den praksis, som kendes fra 4. århundredes Athen).

19. Walser (2012) 86-93.

20. τοὺς δὲ κρινούοντας τὴν εὐ<ε>ξίαν ἀπογραφέτω ὁ γυμνασιάρχος τῶν ἐκ τοῦ [τ]όπου ἄνδρας ἑπτὰ καὶ τούτους κληρωσάτω καὶ τοὺς λαχόντας τρεῖς ὀρκισάτω [τ]ὸν Ἑρμῆν δικαίως κρινεῖν, ὃς ἂν αὐτῶι δοκῆι ἄριστα τὸ σῶμα διακείσθαι οὔτε χάριτος ἔνεκεν οὔτε ἔχθρας οὐδεμιᾶς

pendant til *klerosis ek prokriton*, som omtales i forbindelse med Solons reformer i *Athenernes Statsforfatning* 8.1, og som forbindes mere generelt med aristokrati eller *politeia* i Aristoteles *Politik* 1298b9-11.

Brugen af lodtrækning kan altså ikke bruges som evidens for en demokratisk forfatning, medmindre det kan fastslås, at alle voksne borgere (eventuelt over en nærmere fastsat aldersgrænse) kunne komme i betragtning som deltagere i lodtrækningsprocessen. Ligeledes er eksemplet en påmindelse om, at bystater, der anvendte lodtrækning i administrative og politiske sammenhænge, ikke nødvendigvis fulgte en tradition, der havde sit oprindelige udspring i det klassiske athenske demokrati.

Beroias gymnasiarchlov foreskriver også inddragelsen af almindelige borgere i procedurer, der skal sikre, at gymnasiarchen håndhæver lovens bestemmelser som foreskrevet, og at han ikke misbruger sin magt. En af bestemmelserne er som følger (*EKM* I, 1 B 26-37):

Personer, som ikke må deltage i gymnasiets aktiviteter: Hverken en slave eller en frigiven eller disses sønner eller en person, der ikke har modtaget undervisning i brydning, eller en person, der har prostitueret sig, eller nogen af dem, der ernærer sig ved erhverv, der har forbindelse til markedet, eller en person, som er beruset eller sindssyg, må afklæde sig ved gymnasiet. Hvis gymnasiarchen tillader nogen af de her nævnte personer at smøre sig med olie, forsætligt eller selvom nogen gør ham opmærksom herpå og har udpeget personen for ham, skal han betale en bøde på tusind drachmer. For at bøden også bliver inddrevet, skal angiveren indgive en skriftlig meddelelse til byens revisorkollegium, og disse skal registrere bøden hos den offentlige inkassator. Hvis de ikke foretager registreringen, eller hvis inkassatoren ikke inddriver bøden, så ifalder også disse personer den samme bøde, og en tredjedel af bøden skal gives til den person, der har ført proces. Hvis gymnasiarchen mener, at han er blevet registreret med urette, skal han have mulighed for at appellere inden for ti dage og at få sin sag pådømt af den relevante domstol.²¹

21. οἷς οὐ δεῖ μετεῖναι τοῦ γυμνασίου· μὴ ἐγδύεσθω δὲ εἰς τὸ γυμνάσιον δ[ο]ῦ[λ]ος μηδὲ ἀπε[λ]εύθερος μηδὲ οἱ τούτων υἱοὶ μηδὲ ἀπάλαιστρος μηδὲ ἡταιρευκὼς μη[δ]ὲ τῶν ἀγοραῖαι τέχνη κεχρημένων μηδὲ μεθύων μηδὲ μαινόμενος· ἔαν [δ]έ τινα ὁ γυμνασίαρχος ἔαση ἀλείφεσθαι τῶν διασαφουμένων εἰδῶς [ἢ] ἐμφανίζοντός τινος αὐτῶι καὶ παραδείξαντος, ἀποτινέτω δραχμὰς χιλίας, ἵνα δὲ καὶ εἰσπραχθῆι, δότω ὁ προσαγγέλλων ἀπογραφὴν τοῖς ἐξε[τ]ασταῖς τῆς πόλεως, οὔτοι δὲ παραγραφῶσιν τῶι πολιτικῶι πράκτορι· ἐ[ὰ]ν δὲ μὴ παραγράφωσιν ἢ ὁ πρᾶκτωρ μὴ πράξῃ, ἀποτινέτωσαν καὶ οὔτοι τὸ ἴσον [ἐ]πίτιμον καὶ τῶι ἐγδικασμένωι διδώστω τὸ τρίτον μέρος· ἔαν δὲ δοκῆ ἀδίκως [π]αραγεγράφθαι ὁ γυμνασίαρχος, ἐξέστω αὐτῶι ἀντίπαντι ἐν ἡμέραις [δ]έκα διακριθῆναι ἐπὶ τοῦ καθήκοντος δικαστηρίου·

Inddragelsen af frivillige angivere og anklagere i procedurer, som klart har til formål at afskrække gymnasiarchen og byens embedsmænd fra pligtforsømmelse, og som skal sikre, at straffene bliver både pålagt og eksekveret, ligner de procedurer, som vi kender fra Athen og flere andre demokratier. Gymnasiarchens mulighed for at gøre indsigelser mod den administrativt pålagte bødestraf og for at få sin sag pådømt af en domstol minder også om den mulighed for *epheisis*, som bliver omtalt i *Athenernes Statsforfatning* 9.1 som en af Solons mest demokratiske reformer.

Derimod er det slående, at det ikke bare er slaver, frigivne, prostituerede, fulde folk og sindssyge, der bliver udelukket fra at deltage i gymnasiets aktiviteter, men også mænd, der ernærer sig ved handel og håndværk. Dette minder påfaldende om borger-skabskriterierne som defineret i den Ptolemæiske forfatning, der blev pålagt Kyrene i et *diagramma* fra 322 f.Kr. (*IGCyr* 010800 = *Trismegistos* ID 6095, 46-50). Her bliver bl.a. småhandlende, stenhuggere, og folk, der ernærer sig ved fjernhandel, udelukket fra at beklæde embeder og måske endda frataget alle deres borgerrettigheder som *atimoi* (rekonstruktionen af teksten er usikker her). Laronde har karakteriseret Kyrenes forfatning som et kompromis mellem den aristokratiske fraktion i Kyrene og Ptolemaios selv, som søgte at undgå indførelsen af et ekstremt oligarki i bystaten. Uanset hvad Ptolemaios' hensigter har været, så kan der på ingen måde herske tvivl om, at styreformens, der var tiltænkt Kyrene, bestemt *ikke* var demokratisk.²² Hvad Beroia angår, så tyder bestemmelsen i gymnasiarchloven på, at byens forfatning og det ideologiske fundament, som forfatningen hvilede på, ligeledes indeholdt nogle udpræget oligarkiske (eller aristokratiske) træk.

22. Se Laronde (1987) 254: "En fait, le choix des hommes indique nettement le sens aristocratique de l'œuvre de Ptolémée. Ce faisant, Ptolémée reconnaissait la force de ce milieu qui, depuis la fin des Battiades, avait dominé Cyrène à peu près constamment, à l'exception de quelques brèves mais violentes crises révolutionnaires, dont la dernière fut celle de 322. Un véritable pacte s'était donc établi entre Ptolémée et les aristocrates : ceux-ci acceptaient la tutelle lagide moyennant la restauration de leur pouvoir ; Ptolémée accordait son appui aux aristocrates, mais il évitait en même temps le retour aux formes de l'oligarchie extrême afin de ne pas provoquer contre lui une coalition des éléments révolutionnaires et des nostalgiques de l'indépendance." Det bør også nævnes, at man i denne forfatning finder brug af lodtrækning i forbindelse med udpegelsen af medlemmer af et femhundredemandsråd, men at det kun er mænd, der opfylder et formuekriterie, som kan deltage i lodtrækningen om pladserne i rådet.

Ligeså påfaldende er det, at personer, der hævder, at de er blevet uretfærdigt straffet af gymnasiarchen, nok har mulighed for at appellere straffen, men i første omgang kun til et embedsmandskollegium. Først efter afslutningen på gymnasiarchens embedsperiode vil der blive der blive mulighed for at få sagen for en egentlig domstol, og her er det ikke kun skadelidte men også enhver anden borger, der vil (*ho boulo-
menos*), der kan drage gymnasiarchen til ansvar:

For hver af straffene skal gymnasiarchen skriftligt angive grunden til, at han har pålagt straffen, og han skal udråbe det offentligt i gymnasiet, og han skal offentliggøre alle navnene på de straffede personer på en hvidmalet trætavle og registrere dem hos den offentlige inkassator. Inkassatoren skal inddrive bøderne og overdrage pengene til den nuværende gymnasiarch. Hvis en person hævder, at han er blevet uretfærdigt straffet, skal han have mulighed for at appellere og få sin sag pådømt ved de relevante embedsmandskollegier, og hvis den straffede person vinder processen, skal gymnasiarchen betale bøden samt et tillæg på 50% til vinderen i sagen, foruden gebyrerne på henholdsvis 20% og 10%. Enhver, som ønsker det (*ho boulomenos*), skal kunne drage gymnasiarchen til ansvar for hans embedsførelse inden for 24 måneder, efter at hans etårige embedsperiode er udløbet; pådømmelsen af disse sager skal finde sted ved de relevante domstole.²³

Selvom det uden tvivl har kunnet afskrække en gymnasiarch fra at misbruge sine straffebeføjelser, at enhver borger havde ret til at retsforfølge ham, når han havde fratrukket sit embede, så er det ikke desto mindre værd at bemærke, at skadelidte selv ikke havde direkte adgang til at anke straffen til en egentlig domstol. Desuden skulle han med stor sandsynlighed have betalt to deposita på hhv. 20% og 10% af bøden, som han kun ville få refunderet, hvis han vandt sagen. Hans retssikkerhed var derfor temmelig begrænset, og gymnasiarchens reelle magt så meget desto større. Dette bidrager yderligere til at give gymnasiarchloven et oligarkisk eller aristokratisk præg. Ligesom den

23. ταῖς δὲ ζημίαις ἀπάσαις ἐπιγραφέτω τὴν αἰτίαν ὁ γυμνασίαρχος δι' [ἢν ἐζ]ημίωσεν κα[ὶ] ἀνακηρυσσέτω ἐν τῷ γυμνασίῳ καὶ ἐκτιθέτω τοὺς ἐζημιωμένους π[άντα]ς ἐν λευκώματι καὶ παραγραφέτω τῷ πολιτικῷ πράκτορι, ὁ δὲ πράκτωρ εἰσπράξας ἀποκ[ατ]αστησάτω τῷ ἐνεστῶτι γυμνασίαρχῳ· ἔαν δέ τις φήσῃ μὴ δικαίως ἐζημιῶσθαι ἐξέ[σ]τω ἀντίπαντι αὐτῷ διακριθῆναι ἐπὶ τῶν καθηκόντων ἀρχείων καί, ἔαν ν[ε]ικήσῃ τῇ κρίσει ὁ ζ[η]μιωθείς, ἀποτινέτω ὁ γυμνασίαρχος τὸ ἡμίλιον τῷ νικήσαντι, προσποτινέτω τὸ ἐπίπεμπτον καὶ ἐπιδέκατον. vac. εὐθυνέτω δὲ τὸν γυμνασίαρχον ὁ βουλόμενος ὅταν ἐξέλθῃ αὐτῷ ὁ ἐνιαυτός, ἐμ μῆσιν εἴκοσι τέσσαρσιν, αἱ δὲ περὶ τούτων κρίσεις γινέσθωσαν ἐπὶ τῶν καθηκόντων δικαστηρίων.

føromtalte brug af lodtrækning, er den almindelige påtaleret ikke i sig selv et indicium på, at vi har at gøre med et egentligt demokrati efter athensk forbillede.

En tredje detalje i teksten, som kunne give en moderne læser associationer til det klassiske Athen, er den ed, som gymnasiarchen er forpligtet til at sværge, når han tiltræder sit embede (*EKM I*, 1 26-32). Den afspejler hans temmeligt vide beføjelse til at pålægge straffe administrativt, både bødestrafte og korporlige straffe, såvel som hans forpligtelse til at forvalte sit embede, som gymnasiarchloven foreskriver:²⁴

Jeg vil beklæde hvervet som gymnasiarch som foreskrevet af gymnasiarchloven, og jeg vil anvende min egen vurdering på områder, der ikke er nedfældet i loven, så gudsfrygtigt og retfærdigt, som jeg kan, og hverken tilgodese en ven eller skade en fjende uretfærdigt, og jeg vil ikke selv ved underslæb tilegne mig nogen af de indtægter, der skal tilfalde de unge, eller bevidst tillade at andre gør det, uanset metode eller begrundelse.²⁵

Den edssvornes forpligtelse til at udøve sit embede efter sin mest retfærdige vurdering i spørgsmål, der ikke er omfattet af en nedskreven bestemmelse, svarer til den forpligtelse, som indgik i den athenske dommered. Eden skulle aflægges af de 6000 lodtrukne athenere, der hvert år blev udtaget til at beklæde hvervet som dommere ved folkedomstolen. Den tidligste kilde til denne del af den athenske dommered er Demosthenes 21 *Mod Leptines* 118, en tale, der kan dateres til midten af 350erne f.Kr.²⁶

Beroia er ikke det eneste sted, hvor forpligtelsen til at anvende ens 'mest retfærdige vurdering', *gnome dikaiotate*, indgik som en del af en ed, som skulle aflægges af mænd, der påtog sig en dommerfunktion. Den kendes også fra en ed, der skulle aflægges af et dommerpanel fra Knidos, som i begyndelsen af 2. årh. skulle pådømme en tvist mellem bystaten Kalymna og de faderløse sønner af Diagoras fra Kos. Sidstnævntes far havde angiveligt lånt penge til Kalymna, og hans arvinger hævdede, at lånet endnu ikke var

24. Se f.eks. B 5-10, 19-23, 40-44, 68-71.

25. γυμνασιαρχήσω κατὰ τὸν νόμον τὸν γυμνασιαρχικόν, ὅσα δὲ μὴ ἐν τῷ νόμῳ γέγραπται γνώμη τῆ [ἐ]μαυτοῦ χρώμενος ὡς ἂν δύνωμαι [ὀ]σι<ώ>τατα καὶ δικαιοτάτα, οὔτε φίλῳ χαρίζομενος οὔτε ἐχθρὸν βλάπτων παρὰ τὸ δίκαιον καὶ τῶν ὑπαρχουσῶν προσόδων τοῖς νέοις οὔτε αὐτὸς νοσφιοῦμαι οὔτε ἄλλῳ ἐπιτρέψω εἰδῶς τρόπῳ οὐδὲ παρευρέσει οὐδεμίᾳ·

26. ... καὶ περὶ ὧν ἂν νόμοι μὴ ᾔσι, γνώμη τῆ δικαιοτάτη κρινεῖν.

blevet tilbagebetalt.²⁷ Den indgik også i en ed, der skulle sværges af et panel bestående af dommere fra Knidos, som havde til opgave at bidrage til bilæggelse af stridigheder mellem bystaterne Klazomenai og Temnos og deres indbyggere i første halvdel af 2. århundrede f.Kr.²⁸ Derudover findes udtrykket anvendt i forbindelse med en retssag i det Ptolemæiske Ægypten i *P. Gurob. 2* 40-45 (*Trismegistos* 5865), som kan dateres til 226 f.Kr.²⁹

Overensstemmelsen i både ordlyd og indhold er påfaldende, og der er utvivlsomt tale om et retsprincip, der i hellenistisk tid var blevet en del af et fælles græsk juridisk tankegods. Det springende punkt er, hvorvidt princippet kan føres tilbage til det klas-siske Athen, eller om et muligt fælles forlæg skal søges andetsteds. Mens nogle retshistorikere, der beskæftiger sig med det Ptolemæiske Ægypten, antager, at princippet

27. *IG XII, 4, 5* 4044 27-32: ναὶ τὸν Δία καὶ τὸν Ἀπόλλων τὸν Λύκιον καὶ τὸν Γᾶν δικασσέω περὶ ὧν τοὶ ἀντίδικοι ἀντώμοσαν κατὰ γν[ώμαν τὰν οὔσαν δικαιοτάτα]ν, καὶ οὐ δικασσέω κατὰ μάρτυρα εἴ κα μὴ [δοκῆ ἀλαθέα μαρτ]υρεῖν, οὐδὲ δῶρα ἔλαβον τὰς δίκας ταύτας ἔν[εκεν οὐδὲ λήψομαι ο]ὔτε αὐτὸς ἐγὼ οὔτε ἄλλ<λ>ος οὔτε ἄλλα ἐμὶν [τέχνη ἢ μαχανᾶι οὐδ]εμίαι. Se også Migeotte (1984) 503-210, no. 51 og Mag-netto (1997) 79-102 no. 14.

28. *SEG 29: 1130 bis* 28-37; se også Ager (1997) 186-92, no. 71: δικῶ τὰς δίκας [Τη]μνίταις [καὶ Κλ]αζομενίους καὶ τοῖς μετο[ίκοι]ς καὶ τοῖς λοιποῖς το[ῖς] κατοικ[ούσι]ν ἐν ταῖς πόλεσιν πρὸς οὓς [εἰσι]ν αἱ δίκαι κατὰ τὰς συνθήκας· π[ερὶ ὧ]ν δὲ μὴ γέγραπται ἐν τῇ συνθήκῃ γνώμη τῇ δικαιοτάτ[η] καὶ τὰς τιμητὰ[ς] δίκας τὰς καταδικασθείσας τιμήσω τῆς ἀξίας, καὶ δῶρα οὐκ ἔλαβον οὐδὲ λήψομαι τῶ[ν] δικῶν ἔνεκεν οὔτε αὐτὸς ἐγὼ οὔτε ἄλλος ἐμοὶ οὔτε ἄλλη[ι] ο[ὔτε τ]έχνη οὔτε παρευρέσει οὐδεμίαι, καὶ κατὰ μάρτυρα οὐ δικῶ ἐὰ[ν] μὴ μοι δοκῆ τάληθῆ μαρτυρεῖν· ἐπομνύτω δὲ θεοὺς τοὺς ὀρκίους εὐορκοῦντι μέμ μοι εἶ εἶναι, ἐφιορκοῦντι δὲ τἀναντία.

29. ἐπειδὴ κ[α]ὶ τὸ διάγραμμα ὃ κ[αὶ] παρέδοτο ἐν] τοῖς δικαιομ[ασιν] ἢ Ἡράκλεια συνσ[τ]ῆσαι καὶ δικάζει[ν] - ca.9 -]κως ὅσα μὲν ἐν [τοῖς β]ασιλέως Πτολεμ[αί]ου διαγράμμασι[ν] εἰδῆ γ[ε]γραμμένα ἢ

bygger på en athensk 'prototype',³⁰ er andre mere forsigtige. Således foretrækker Méléze Modrzejewski at betragte det som 'et princip, som var fælles for adskillige græske bystater',³¹ snarere end et athensk princip, der var blevet importeret til Ægypten via Alexandria. Det bør også bemærkes, at Modrzejewski i det hele taget er skeptisk over for den udbredte antagelse, at lovgivningen i bystaten Alexandria byggede på et specifikt athensk grundlag: han argumenterer i stedet for, at lovene i Alexandria byggede på en mere eklektisk tilgang til lovgivning, der allerede eksisterede i en række bystater.³²

Ligeledes er det højst sandsynligt, at lovgiverne, der havde stået fadder til Beroias gymnasiarchlov, havde skelet til lovene i flere forskellige bystater. I lovens præambel (EKM I, 1 A 5-16) begrundes loven som følger:

Eftersom alle vores andre embedsmandskollegier bestrider deres embeder i henhold til loven, og eftersom der er gymnasiarchlove i de offentlige arkiver i de bystater, hvor der findes gymnasier og hvor indsmøring i olie finder sted, så er det også passende, at noget tilsvarende bliver indført hos os, og at den lov, som vi har givet til revisorkollegiet, skal indskrives på en stele og opstilles i gymnasiet og ligeledes opbevares også i det offentlige arkiv. For når dette er blevet gennemført, så vil de unge søge at undgå skammelig opførsel og adlyde deres leder, og deres indtægter vil blive beskyttet mod korrupsion, idet de til enhver tid siddende gymnasiarcher vil bestride deres embede i henhold til loven og kan blive draget til ansvar.³³

ἐ[μ]φ[αν]ίζητι τις ἡμῖν κατὰ τὰ διαγράμματα ὅσα τε μ]ή ἐστιν ἐν [τοῖς διαγ]ράμμασιν ἀλλ' ἐν τοῖς πολιτικ[οῖς νόμοις κατὰ] τοὺς νόμο[υς, τὰ δ' ἄ]λλα γνώμη τῆ δικαιοτάτη[ι.....]

30. Se f.eks. Yiftach i Harris & Canevaro (2020): "The very concept of a primary source that can be supplemented by subsidiary ones and the concept of 'the most righteous view' to be applied in the absence of any other source go back to an Athenian prototype."

31. Modrzejewski (2014) 212-15.

32. Modrzejewski (2014) 120-24. Se især p. 124: "Il n'est pas impossible que des emprunts, dont l'étendue reste difficile à préciser, aient été faits aux lois d'Athènes par les rédacteurs des lois alexandrines. Il n'en résulte pas pour autant que le droit d'Alexandrie puisse reposer entièrement sur une «réception» du droit athénien; il paraît avoir été inspiré par d'autres modèles encore, celui de Rhodes notamment. Nous sommes en présence d'influences diverses, parmi lesquelles le rôle d'exemples athéniens a pu être dominant, mais non pas d'une réception pure et simple du droit athénien par Alexandrie."

33. ἐπεὶ καὶ αἱ ἄλλαι ἀρχαὶ πᾶσαι κατὰ νόμον ἄρχουσιν καὶ ἐν αἷς πόλεσιν γυμνάσιά ἐστιν καὶ ἄλειμμα συνέστηκεν οἱ γυμνασιαρχικοὶ νόμοι κείνται ἐν τοῖς δημοσίοις, καλῶς ἔχει καὶ παρ' ἡμῖν τὸ αὐτὸ

Det udelukker naturligvis ikke, at gymnasiarchens forpligtelse til at anvende sin mest retfærdige overbevisning i spørgsmål, hvor der ikke fandtes skrevne retningslinjer, var en del af en tradition, der havde sin oprindelse i Athen, og som havde sat sig spor også andre steder i den græske verden. Men faktisk er vores tidligste belæg for dette ikke en athensk kilde, men derimod en tekst, der havde sin oprindelse i Delphi, nemlig den ed, der skulle sværges af medlemmerne af helligdommens amphiktyoniske råd (*CID IV 1*):

Jeg vil dømme sagerne med en så retfærdig vurdering som muligt, hvor der er skriftlige retningslinjer [...], men de uskrevne (?) ifølge min egen vurdering, og jeg vil ikke søge personlig vinding i sagerne på nogen måde (?) ...³⁴

En kopi af eden blev indskrevet på en stele, der blev opstillet i Athen i ca. 380 f.Kr.; det vil sige, at indskriften kan dateres ca. 30 år tidligere end vores tidligste belæg for ordlyden i den athenske dommered i vores litterære kilder. Dette er ikke *eo ipso* et bevis på, at retsprincippet kan føres tilbage til Delphi, snarere end til Athen. Ikke desto mindre er belægget for dette retsprincip i en delphisk kilde fra tidligt i 4. århundrede overordentligt væsentligt for spørgsmålet om, i hvilket omfang de græske retstraditioner og institutioner, som er dokumenteret i de senklassiske og hellenistiske indskrifter fra et stort antal bystater, byggede på et oprindeligt athensk fundament. Det forekommer mere sandsynligt, at de større helligdomme, og ikke mindst de store panhelleniske centre, var væsentlige vektorer i udbredelsen af et fællesgræsk juridisk tankegods.

I den forbindelse er det værd at bemærke endnu en detalje i brugen af juridisk terminologi i Beroias gymnasiarchlov, som ligeledes peger væk fra Athen og i retning af Delphi. I den ovenfor citerede bestemmelse, *EKM I, 1 B 26-37*, bruges det sammensatte verbum *ἐγδικάζειν* om den proces, der kan føres af en frivillig anklager mod den offentlige inkassator eller medlemmerne af revisorkollegiet for pligtforsømmelse. Denne juri-

συντελεσθῆναι καὶ τεθῆναι ὃν δεδώκαμεν τοῖς ἐξετασταῖς ἐν τῷ γυμνασίῳ ἀναγραφέντα εἰς στήλην, ὁμοίως δὲ καὶ εἰς τὸ δημόσιον· τούτου γὰρ γενομένου οἱ τε νεώτεροι μᾶλλον αἰσχυνοῦνται καὶ πειθαρχήσουσι τῷ ἡγουμένῳ αἱ τε πρόσδοι αὐτῶν οὐ καταφθαρήσονται, τῶν αἰρουμένων ἀεὶ γυμνασιάρχων κατὰ τὸν νόμον ἀρχόντων καὶ ὑπευθύνων ὄντων.

34. δικα[ξῶ τ]ὰς δ[ί]κας ὡς κα δ[ικ]αιοτάτ[α] [ι γ]νώμα[ι, τ]ὰ μὲγ γε[γρ]αμμ[ένα] — — — τὰ δὲ ἄ]γρα[πτα] (?) κ]ατὰ γνώμαν τὰν αὐτοῦ καὶ [ο]ῦ κερδαίνῳ τὰν δ[ικ]ᾶν οὐ[δεμιᾶ] (?) — — — — —]κτλ.

diske term er belagt i adskillige indskrifter fra Delphi,³⁵ Aitolien,³⁶ Elateia i Phokis,³⁷ Parion,³⁸ den Ainiske føderation,³⁹ Chios,⁴⁰ Erythrai i Lilleasien,⁴¹ Milet,⁴² Magnesia ved Maianderfloden,⁴³ Sinuri,⁴⁴ Herakleia i Syditalien,⁴⁵ og Delos *efter* bystatens løsrivelse fra Athen.⁴⁶ Derimod er der (endnu) ikke ét eneste epigrafisk belæg for brugen af termen i Athen, som kan dateres til før romersk kejsertid.⁴⁷ I de overleverede athenske

35. *CID* IV, 9 (337 f.Kr.); 11 (302 f.Kr.); 14 (277/6 f.Kr.); 15 (276/5 f.Kr.); 22 (273/2 f.Kr.).

36. *IG* IX, 12 192 l. 14 (204/3).

37. *IG* IX, 1 125; 127, begge fra 2. årh..

38. *IK Parion* 2 (3. eller 2. årh.).

39. Ager (1996) 347-350, no. 125 (midten af 2. årh.).

40. *PEP Chios* 76 = Koerner (1993) 230-238 no. 62 (5 årh.).

41. *OR* 122 A 32 (ca. 450 f.Kr.) = *IK Erythrai und Klazomenai* 2 A 32.

42. *Milet* I, 3 149 = *Svt.* IV 638, 37 (traktat mellem Milet og Pidasas, 188/187 f.Kr., ἐκδικήσαι).

43. Ager (1996) 321-327, no. 120 I 27 (175-150 f.Kr.).

44. *I. Sinuri* 2 (2. eller 1. årh. f.Kr.).

45. Pernin (2014) 459-481 no. 259, I 48-58.

46. *ID* XI, 4 1063 (300-250 f.Kr.).

47. Se Lambert (1993) 299-307 T5, der kan dateres til 300/299. Lambert rekonstruerer l. 13-17 således: τοῦ ἐνιαυτοῦ

litterære kilder fra klassisk tid findes termen kun brugt i yderst begrænset omfang,⁴⁸ og verbet bruges kun én eneste gang i en retstale (Lysias 17.6).

Det er vanskeligt at forklare, hvorfor Athen både i klassisk og hellenistisk tid tilsyneladende skiller sig ud fra mængden. Hvad der er nok så væsentligt er, at tre af de tidligste indskrifter, hvori termen er belagt, stammer fra retsordner (Delphi, Herakleia og Erythrai), hvor der også er samtidig evidens for borgerinddragelse i straffeprocesser, men hvor den forfatningsmæssige kontekst ser ud til at have adskilt sig på væsentlige punkter fra den type demokrati, der kendes fra det klassiske Athen.

Særligt interessant i denne sammenhæng er OR 122 fra Erythrai, som klart forsøger at opfordre borgerne til at påtale en forbrydelse ved at udlove en anklagepræmie på 50% af den bøde, der bliver pålagt den dømte forbryder (A 3-9) (desværre kan man ikke rekonstruere på grundlag af den læselige del af indskriften, hvilken slags forbrydelse det drejer sig om). Indskriften kan dateres til første halvdel af 5. årh., og ligesom gymnasiarchloven fra Beroia belyser den procedurer og institutioner, der har tydelige oligarkiske eller aristokratiske træk. Det væsentligste er kravet om, at borgere, der kan udpeges som dommere, skal have en formue på mindst 30 staterer (A 16-18). Osborne og Rhodes bemærker, at kravet ser ud til at være lavt sat, men hvis Erythrai anvendte den milesiske standard (14.2g) i 5. årh.,⁴⁹ svarer 30 staterer (426g) omtrent til en attisk *mna* (433g) – et ikke helt ringe beløb.⁵⁰

Hvad angår lodtrækning i forbindelse med udnævnelsen af embedsmænd, så er det umuligt at afgøre, om dette er en lodtrækning, som var åben for alle borgere (A 2 og B 32-34), eller om der eventuelt kunne være tale om lodtrækning blandt en længere liste

ἐκάστου ἀτ[ε]λῆς καὶ ἀνεπιτίμητον τῶ[ν] τε ἐγ Διὸ[s] π[ό]λιτων καὶ πολεμίων ἐ<ίσ>βολῆς καὶ φιλί[ο]ν στρατοπέδου καὶ τελῶν καὶ [ε]ἰσφορᾶς καὶ τῶν ἄλλων ἀπάντων· i stedet for καὶ ἀνεπιτίμητον τῶ[ν] τε ἐγδικ[ασ]ῶν i IG II2 1241.

48. Euripides *Suppl.* 1151 og 1215, Aristophanes *Eq.* 50, *Eccl.* 984, [Xenophon] *Athenernes Statsforfatning* 3.2, Platons *Lovene* 943b7 og 958a4, [Aristoteles] *Athenernes Statsforfatning* 67.1.

49. Se Psoma i Harris, Lewis & Woolmer (2016) 91-92.

50. Sammenlign OR 132 32-41 fra Halikarnassos, ligeledes fra ca. 450 f.Kr. Her tages der højde for, at en borger, der er ifaldet en bøde på 10 stateres, ikke vil være i stand til at betale den, selvom hans ejendom er blevet solgt på auktion. Loven foreskriver, at han i så fald selv skal sælges som slave og eksporteres. I forbindelse med den erythraiske bestemmelse bør det bemærkes, at teksten ikke angiver, om der er tale om sølvstaterer.

af udvalgte kandidater, *klerosis ek prokriton*, som det var tilfældet i f.eks. Beroia, eller en nedre formuegrænse som i Kyrene.

Sidst men ikke mindst gives et embedsmandskollegium, prytanerne, beføjelse ikke bare til at inddrive en administrativ straf på en halv stater, men også til selv at beholde pengene. Det at give et embedsmandskollegium så stor mulighed for personlig vinding i forbindelse med udøvelse af deres hverv er højst usædvanlig, og den forekommer uhyre sjældent både i de klassiske og hellenistiske epigrafiske kilder. Dog er en tilsvarende ordning belagt i en lov fra Thasos. Denne lov vedrører vedligeholdelse af offentlige veje, og kan dateres til 460'erne f.Kr., hvor byens *epistatai* gives beføjelser til at pålægge administrative straffe og til at beholde halvdelen af beløbet selv (OR 104, 29-30, 37-41, 47-49). Derudover findes der et lignende incitament i en forordning fra 2. årh.s Delphi, der vedrører afviklingen af en festival for Eumenes II af Pergamon.⁵¹

Selvom Erythrai på dette tidspunkt var medlem af det Deliske Søforbund, er der ikke meget i den bevarede del af indskriften, der tyder på aktiv athensk indblanding i Erythrais indre anliggender, eller at den frivillige anklager som institution var blevet indført med den klassiske athenske demokratiske institution som forbillede.⁵²

III. Paros, Thasos og Pergamon: alternativer til athenocentrisk græsk retshistorie

Som nævnt i indledningen forholder hellenistiske historikere sig i stigende grad skeptiske over for en 'athenocentrisk' forklaring på de retlige og forfatningsmæssige fællestæk, som bliver mere og mere synlige i det epigrafiske materiale fra slutningen af 4. årh., efterhånden som skikken med at offentliggøre visse typer af tekster på sten, i stedet for på metal eller træ, bliver mere og mere udbredt. I disse år bliver vores

51. Jacquemin, Mulliez & Rougemont (2012) 301-2, no. 167 = CGRN 204 13-14. Det er værd at bemærke her, at Delphi også havde et embedskollegium benævnt *prytaneis*, som Kyriakidis i Dana & Savalli-Lestrade (2019) 102 forbinder med embedskollegier af samme navn på bl.a. Delos og Amorgos, der ligeledes havde visse finansielle funktioner. Prytankollegiet i Erythrai ser ud til at være endnu en pendant.

52. Her afviger teksten stærkt fra OR 121, som ligeledes dateres til 450'erne, og som i realiteten gør Erythrai til en stat under athensk besættelse (med en athensk garnison i byen OR 121 11-16). De athenske mål med omkalfatringen af Erythrais råd, dets sammensætning, og rådsmednenes forpligtelser over for Athen løber som en rød tråd gennem hele indskriften.

evidens fra indskrifter på sten i stadig større omfang suppleret med udgivelsen af tekster på metal, deriblandt et opsigtsvækkende offentligt dokument fra Theben, der kan dateres til tidligt 5. årh., og hvis dateringsformular anvender en boiotarch som eponym embedsmand.⁵³ Sådanne tekster bidrager i høj grad til, at der nu sker en omfattende revurdering af Athen som et epicenter i udviklingen af græsk politisk kultur i den klassiske periode, og dette åbner også mulighed for en mindre athenocentrisk tilgang til udviklingen af en fællesgræsk retskultur.

Ikke desto mindre er der stadig en tendens til at fortolke og forklare retsinstitutioner og procedurer i hellenistiske indskrifter på grundlag af den viden, vi har om tilsvarende institutioner i Athen, ikke ulig den tendens der har været til at betragte *ho boulomenos* som en oprindeligt athensk institution og som tæt forbundet med en demokratisk (eller protodemokratisk) forfatningsform.

Dette skinner igennem f.eks. i den moderne debat vedrørende den hellenistiske astynomoslov fra Pergamon, som på mange væsentlige punkter minder om OR 104 fra Thasos. I sin udgivelse og kommentar af Pergamons astynomoslov advarer Saba mod en athenocentrisk fortolkning af loven, ‘an unthinkingly adopted “Athenian template”’,⁵⁴ og på grundlag af en systematisk oversigt over *astynomia* i andre bystater og i det ptolemæiske Ægypten konkluderer hun:

Small communities tended to concentrate more tasks in the hands of a magistrate, while in the bigger cities there was the tendency to specialize. This alone should warn one against dangerous generalization and recommend a more cautious approach: Athenian astynomia cannot have been a model for all other cities and extending its tasks to the members of the homonymous office all over the Mediterranean is methodologically unsound.⁵⁵

Ikke desto mindre har andre historikere argumenteret for, at Attaliderne i Pergamon havde gode grunde til at overtage den klassiske athenske institution til at løse de praktiske problemer, der næsten uundgåeligt vil opstå, når mennesker klumper sig sammen i tæt bebyggede områder. Thonemann indvendte, at

53. Se Papazarkadas i Parker & Steele (2021) 273-74.

54. Saba (2012) 89.

55. Saba (2012) 113.

The institutions, ideology and art of classical Athens were widely imitated in the cities of the Aegean in the second centuries BC. The Attalid dynasty claimed a particularly close connection with the Athenians, paying for numerous public buildings and monuments at Athens, and presenting Pergamon as a kind of 'New Athens' in the East. Might the Astynomic law be seen as yet another aspect of this self-conscious Attalid emulation of the classical Athenian polis?⁵⁶

Andre historikere har tilsluttet sig en tilsvarende antagelse, at det klassiske Athen var et direkte forbillede for det pergamenske dynasti.⁵⁷

Der er imidlertid adskillige grunde til at udvise forsigtighed. For det første var Attalidernes selvpromovering ikke begrænset til Athen. Som påvist af N. Kaye i en vidtfavnende og detaljeret analyse af Attalidernes regionale udenrigspolitik såvel som deres panhelleniske ambitioner, så ser det ud til at have været en høj prioritet for dynastiet at profilere sig selv i de større, internationale, hellenske centre, deriblandt Delphi, Delos, Ephesos såvel som Athen.⁵⁸ Kaye observerer desuden, at der næsten ingen evidens er for, at Philetairos, dynastiets grundlægger, orienterede sig i særlig grad mod Athen, men at han derimod var stærkt interesseret i sit lokalområde, herunder Aiolis, Kyzikos og Ephesos.⁵⁹

For det andet er der adskillige punkter, hvorpå de institutioner og procedurer, der optræder i astynomosloven afviger markant fra tilsvarende institutioner og procedurer kendt fra det klassiske Athen, men hvor loven til gengæld indeholder mange paralleller til de administrative procedurer og institutioner i Beroias gymnasiarchlov. Det gælder især de meget vidtgående straffebeføjelser, som bliver tildelt embedsmændene,⁶⁰ samarbejdet mellem strategkollegiet og den offentlige inkassator (*praktor*) i forbindelse med pålæggelse af administrative straffe,⁶¹ dommerbeføjelser givet til astynomerne i straffesager for forseelser, der bliver anmeldt af frivillige anklagere mod en belønning,

56. Thonemann (2013).

57. Se f.eks. Gray i Canevaro & Gray (2018) 158-59.

58. Kaye (2023) f.eks. 27, 243, 283-86.

59. Kaye (2023) 17-27.

60. OGIS 483 (SEG 62: 949) II 51-65 (omfattende straffebeføjelser gives til astynomerne).

61. OGIS I 2-7.

der udgør halvdelen af straffen,⁶² og strategkollegiets og *nomophylakes'* beføjelser til administrativt at straffe astynomerne for pligtforsømmelse, hvis sidstnævnte undlader at inddrive bødestrafte som foreskrevet af loven.⁶³

Som nævnt ovenfor indeholder OR 104 fra 460erne f.Kr. ligeledes bestemmelser, der giver store beføjelser til byens embedsmænd, *archoi* og *epistatai*, til at pålægge og inddrive straffe. Selvom der ikke i den bevarede del af loven er nogen omtale af almindelig påtaleret, optræder den frivillige anklager i den thasiske lovgivning OR 103, der kan dateres til samme periode. Her har den almindelige påtaleret en funktion, der svarer til dem, som vi møder i lovene fra hhv. Beroia og Pergamon: at gøre de ansvarlige embedsmænd opmærksomme på forseelser, som ellers ikke ville blive påtalt og straffet, og at retsforfølge embedsmænd, hvis disse forsømmer deres pligt til at håndhæve loven. Sammen med den førnævnte lov fra 5. århundredes Erythrai er lovene fra Thasos, Beroia og Pergamon eksempler på den almindelige påtaleret som et væsentligt element i en forfatningsmæssig kontekst, der ikke ser ud til at være inspireret af det athenske eksempel.

Som bemærket af Saba, er det ikke metodisk forsvarligt at hævde, at Pergamons astynomoslov var direkte inspireret af den tilsvarende lov fra Thasos, der formodentlig var mindst 200 år ældre,⁶⁴ endsige at forsøge at spore en direkte forbindelse mellem gymnasiarchloven fra Beroia og lovgivningen fra Pergamon, Erythrai og Thasos. Hvad der derimod er muligt er at udfordre den traditionelle rekonstruktion, der har taget det for givet, at love som disse, og den frivillige anklager i særdeleshed, i sidste ende har et fælles klassisk forlæg, der kan spores tilbage til Solons Athen og det demokrati, der udvikledes på grundlag af hans reformer i de følgende århundreder. Der er et ægæisk alternativ, som kan have været en vigtig faktor, og som bidrog til udbredelsen af nogle af de institutioner, deriblandt *ho boulomenos*, som et element i de omtalte blandede forfatninger.

62. OGIS III 180-202.

63. OGIS II 65-72 (strategkollegiet i samarbejde med byens forstander *ὁ ἐπὶ τῆς πόλεως*); III 227-32.

64. Saba (2012) 53 n. 112.

I 2003 udgav A. Matthaïou en bemærkelsesværdig indskrift fra Paros (*SEG* 51: 1071), der kan dateres til 6. årh., og som indtil nu udgør vores allertidligste epigrafiske kilde til borgerinddragelse i håndhævelsen af straffelovgivning:⁶⁵

Ingen må placere en kiste eller knogler eller et gravmonument inden for området markeret med grænsestenene eller ved ligbålspladsen. Den som handler mod det her skrevne skal skylde en bøde på 500 drachmai til det medlem af fratrien, der ønsker (τὸ[ι ἐθ]έλωντι) at inddrive gælden.⁶⁶

Den rolle, som det frivillige medlem af fratrien spiller her, er fortsat epigrafisk belagt i 5. århundrede,⁶⁷ og der kan ikke være tvivl om, at *ho thelon* var en vigtig hjørnesten i pariernes retssystem. Hvad mere er, så er det højst sandsynligt, at i hvert fald Thasos' institutioner var påvirket af institutionerne, som var udviklet på Paros, eftersom Thasos var et parisk *apoikia* med så tætte bånd til Paros, at det i 6. århundrede var muligt for en parisk (eller thasisk) borger at beklæde vigtige embeder i begge bystater.⁶⁸ Derudover var pariererne overordentligt aktive i grundlæggelsen af *apoikiai* i samarbejde med Milet og Erythrai, deriblandt Parion der senere skulle befinde sig i Pergamons interessesfære.

Selvom athenerne i 4. århundrede hævdede, at Paros var en af deres egne *apoikiai* (*SEG* 31:67), var der en alternativ grundlæggelsesmyte i omløb, formodentlig blandt parierne selv: ifølge den version stammede parierne fra Arkadien, og grundlæggeren af deres by var Paros søn af Parrhasios.⁶⁹ Der er ingen grund til at antage, at parierne havde skelet til Athen i forbindelse med udviklingen af deres egen forfatning i 6. århun-

65. Se også Matthaïou i Parker & Steele (2021) 259, hvor han har publiceret en revideret udgave.

66. ἔσο τὸν ἡώρον πρὸς τὴν πυρῆν μὴ τιθέτο σωρῶν μηδὲ ὡστέα μηδὲ μνήμα μηδὲ ἐπὶ τῇ πυρῆι. ἡ δὲ π[ω]μίου π[α]ρὰ τὰ γεγρα[μ<μ>έ]να πεντακ[οσί]ας δραχ<μ>[έ]ας ὠφέλε<το> τὸ[ι ἐθ]έλωντι π[ρ]ήχσ[ασθαι] τὸ[ν φρη]τέρον.

67. *IG* XII, 5 107: ὃς ἂν βάλλῃ τὰ ἐκ[α]θάραματ[α] ἄνωθεν τῆς ὁδοῦ, μίαν καὶ πεντήκοντα δραχμ[ά]ς ὠφέλε[τ]ω τῶι θέ[λ]ωντι πρ[ὸ] χ[α]ί[σ]αι . . .], *IG* XII, 5 108: [— — — — — — — —] ΟΣ ἐχ[φ]έρ[εν] μὴ ἐξέ[να]ι κόπτεν ὅτ[α]ν μὴ . . . εἰς] τὸ ἱερόν ο . . . [. . . ἦν δὲ τ]ίς τι τούτων παρίη[ι, φηνάτ]ω ὁ θέλων πρὸς θεορ[ὸ]ς καὶ σ]χέτω τὸ ἦμισυ· τὸν δὲ ν[εωκ]όρου ἐξορκῶντων θεορ[οί], ἦ]ν τινα ἴδηι κόπτοντα παρ τ[ὰ] ἐκγινόμενα, κατερ[έ]ν πρὸς τ[ὸ]ς θεορός.

68. Se Reger i Hansen & Nielsen (2004) 764-68.

69. Se O. Gigon (1987) 698.

drede. Måske i virkeligheden tværtimod: i 6. århundrede var Paros en ægæisk stormagt med sin egen store Apollon helligdom; et thalassokrati, der konkurrerede med Naxos om indflydelse, og efter 550 f.Kr. også over Apollons helligdom på Delos.⁷⁰ Derudover havde Paros sine egne forbindelser til Delphi.⁷¹ Ydermere var der en sådan prestigeforbundet med pariernes egen politiske organisation, at de som tidligere nævnt (*infra* n. 8) blev bedt om at hjælpe milesierne med at få bilagt deres interne strid og stabilisere – endda reformere – Milets forfatning.

Hellenistisk retshistorie begynder som tidligere nævnt ofte med Solon, fortsætter med de to på hinanden følgende athenske thalassokratier i 5. og 4. århundrede, for at ende med Alexander og hans efterfølgere. Der kan ikke herske nogen tvivl om, at Athen spillede en vigtig rolle i udbredelsen af institutioner og udviklingen af græsk kultur i den klassiske periode. Men på samme tid er det vigtigt at huske, at Athen kun var en del af et større græsk netværk, og at der var stærke regionale traditioner, der længe havde forbundet bystaterne i det nordlige Grækenland, Ægæerhavet, og Lilleasien med hinanden, samt med de panhelleniske helligdomme – uafhængigt af athensk kontrol. Lige så vigtigt er det at være bevidst om, at den fællesgræske retskultur, som vi kan observere i de hellenistiske indskrifter, har en arkaisk forhistorie, som vi kun delvist kender. Som Herodot siger (1.5):

... τοῦτον σημήνας προβήσομαι ἐς τὸ πρόσω τοῦ λόγου, ὁμοίως σμικρὰ καὶ μεγάλα ἄστυα ἀνθρώπων ἐπεξιώων. τὰ γὰρ τὸ πάλαι μεγάλα ἦν, τὰ πολλὰ σμικρὰ αὐτῶν γέγονε· τὰ δὲ ἐπ’ ἐμεῦ ἦν μεγάλα, πρότερον ἦν σμικρὰ. τὴν ἀνθρωπήν ὦν ἐπιστάμενος εὐδαιμονίην οὐδαμὰ ἐν τῶντῳ μένουσαν, ἐπιμνήσομαι ἀμφοτέρων ὁμοίως.

Det er en af Thomas' store fortjenester, både som resultat af hans arbejde sammen med Mogens i Polis Centeret og hans fortsatte forskning i græske netværk, helligdomme og sport, at store dele af det, der før blev opfattet som en slags 'Udkantsgrækenland', nu er blevet en helt central del af en meget større fortælling.⁷²

70. Se f.eks. Prost i Bonnin & Le Quéré (2014) 45-56, især 54-56.

71. Se Berranger (1992) 323-24.

72. Jeg vil gerne benytte lejligheden til her at udtrykke min taknemmelighed til Thomas for vores samarbejde, der har varet i næsten 40 år – fra vores tid sammen i bestyrelsen for Tusculum, på Kvinderegensen, og siden i gravstengruppen, på Poliscenteret, og i årene derefter. Ligeledes vil jeg gerne takke både Thomas og Marianne for

Litteraturfortegnelse

- Ager, S. 1996. *Interstate Arbitrations in the Greek World 337-90 B.C.*, Berkeley & Los Angeles.
- Beck, H. & Funke, P. (eds.). 2015. *Federalism in Greek Antiquity*. Cambridge.
- Berranger, D. 1992. *Recherches sur l'histoire et la prosopographie de Paros à l'époque archaïque*. Clermont-Ferrand.
- Bonnin, G. & Le Quéré, E. (eds.). 2014. *Pouvoirs, îles et mer. Formes et modalités de l'hégémonie dans les Cyclades antiques (VIIe s. a. C - IIIe s.p.C)*. Bordeaux.
- Buraselis, K. 2015. 'Federalism and the sea. The *koina* of the Aegean islands' i Beck & Funke (2015) 366-370.
- Canevaro, M. & Gray, B. (eds.). 2018. *The Hellenistic Reception of Classical Athenian Democracy and Political Thought*. Oxford.
- Constantakopoulou, C. 2007. *The Dance of the Islands*. Oxford.
- Flensted-Jensen, P. (ed.). 2000. *Further Studies in the Ancient Greek Polis*, Stuttgart.
- Gagarin, M. 2008. *Writing Greek Law*. Cambridge.
- Gagarin, M. 2020. *Democratic Law in Classical Athens*. Austin Tx.
- Gauthier, P. & Hatzopoulos, M. B. 1993. *La loi gymnasiarchique de Beroia*. Athen.
- Gigon, O. (ed.) 1987. *Aristotelis Opera. Vol. III Librorum Deperditorum Fragmenta*, Berlin.
- Gray, B. 2018. "A Later Hellenistic Debate about the Value of Classical Athenian Civic Ideals? The Evidence of Epigraphy, Historiography, and Philosophy" Canevaro & Gray (2018) 139-176.

det venskab og den varme, som har præget vores samvær i alle årene.

- Hansen, M. H. & Nielsen, T. H. 2004. *An Inventory of Archaic and Classical Greek Poleis*. Oxford.
- Harris, E. M., Lewis, D. M. & Woolmer, M. (eds.). 2016. *The Ancient Greek Economy: Markets Households and City States*. Cambridge.
- Harris, E. M. & Canevaro, M. 2020. *The Oxford Handbook of Ancient Greek Law*. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199599257.013.11> (sidst tilgæet 10/4 2023).
- Harter-Uibopuu, K. & Kruse, T. (eds.). 2014. *Sport und Recht in der Antike*. Wien.
- Jacquemin, A., Mulliez, D. & Rougemont, G. (2012). *Choix d' inscriptions de Delphes, traduites et commentées*, Athen.
- Kaye, N. 2023. *The Attalids of Pergamon and Anatolia. Money, Culture and State Power*. Cambridge.
- Koerner, R. 1993. *Inchriftliche Gesetzestexte der frühen griechischen Polis*, Köln, Weimar & Berlin.
- Kyriakidis, N. 2019. "Entre temps et espace, la culture institutionnelle de la cité des Delphiens (VIe-Ier s. a. C.)" i Dana & Savalli-Lestrade (2019) 99-112.
- Lambert, S. D. 1993. *The Phratries of Attica*, Ann Arbor.
- Lanni, A. 2016. *Law and Order in Ancient Athens*. Cambridge.
- Laronde, A. 1987. *Cyrène et la Libye hellénistique – Libykai Historiai – de l'époque républicaine au principat d'Auguste*. Paris.
- Ma, J. 2018. "Whatever happened to Athens? Thoughts on the Great Convergence and Beyond" i Canevaro & Gray (2018) 277-297.
- Magnetto, A. 1997. *Gli arbitrati interstatali greci II*. Pisa.
- Malkin, I. 2011. *A Small Greek World: Networks in the Mediterranean. Greeks Overseas*. Oxford.
- Mann, C. & Scholz, P. (eds.). 2012. "Demokratie" im Hellenismus. Von der Herrschaft des Volkes zur Herrschaft der Honoratioren? Mainz.

- Matthaiou, A. 2021. "New Archaic Inscriptions: Attica, the Attic-Ionic Islands of the Cyclades, and the Doric Islands" Parker & Steele (2021) 249-266.
- Migeotte, L. 1984. *L'emprunt public dans les cités grecques*. Paris.
- Modrzejewski, J. M. 2014. *Loi et coutume dans l'Égypte grecque et romaine*. Warszawa.
- Nielsen, T. H. 2000. "Epiknemidian, Hypoknemidian and Opountian Lokrians. A Note on the Political Organisation of East Lokris in the Classical Period" i P. Flensted-Jensen (2000) 91-120.
- Nielsen, T. H. 2002. Arkadia and its poleis in the archaic and classical periods. *Hypomnemata*, Bd. 140. Göttingen.
- Nielsen, T. H. 2007. *Olympia and the Classical Hellenic City-State Culture*. København.
- Nielsen, T. H. 2018. *Two Studies in the History of Ancient Greek Athletics*. København.
- Papazarkadas, N. 2021. "Boiotian Inscriptions in Epichoric Script. A Conspectus of Recent Discoveries" i Parker & Steele (2021) 267-292,
- Parker, R. & Steele, P. M. (eds.). 2021. *The Early Greek Alphabets. Origins, Diffusion, Uses*, Oxford.
- Perlman, P. & Gagarin, M. 2016. *The Laws of Ancient Crete c. 650-400 B.C.E.* Oxford.
- Pernin, I. *Les baux ruraux en Grèce ancienne: corpus épigraphique et étude*. Lyon.
- Prost, F. 2014. "L'impossible domination cycladique: les conflits entre Paros et Naxos à l'époque archaïque" i Bonnin & E. Le Quéré (2014) 45-56.
- Psoma, S. 2016. "Choosing and Changing Monetary Standards in the Greek World during the Archaic and Classical Periods" i Harris, Lewis & Woolmer (2016) 90-115.
- Reger, G. 2004. 'The Aegean' i Hansen & Nielsen (2004) 732-973.
- Robinson, E. W. 1997. *The First Democracies*. Stuttgart.
- Robinson, E. W. 2011. *Democracy Beyond Athens: Popular Government in the Greek Classical Age*. Cambridge.

- Rubinstein, L. 2012. "Individual and Collective Liabilities of Boards of Officials in the Late Classical and Early Hellenistic Period" i Thür & Legras (2012) 329-354.
- Saba, S. 2012. *The Astynomoi Law from Pergamon. A New Commentary*, Mainz.
- Thonemann, P. 2013. "Sara Saba: The Astynomoi Law of Pergamon. A New Commentary" i *Sehepunkte* 13 no. 5 <https://www.recensio.net/rezensionen/zeitschriften/sehepunkte/13/05/the-astynomoi-law-of-pergamon> (sidst tilgæet 11/4 2023).
- Thür, G. & Legras, B. (eds.). *Symposion 2011. Vorträge zur griechischen und hellenistischen Rechtsgeschichte (Paris, 7.-10. September 2011)*. Wien.
- Walser, V.A. 2012. "Δικαστήρια. Rechtsprechung und Demokratie in den hellenistischen Poleis" Mann & P. Scholz (2012) 74-108.
- Weiler, I. 2014. "Korruption und Kontrolle in der antiken Agonistik" i Harter-Uibopuu & Kruse (2014) 1-30.
- Yiftach, U. 2020. "Law in Ptolemaic and Roman Egypt" i Harris & Canevaro (2020) *The Oxford Handbook of Ancient Greek Law*. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199599257.013.11> (sidst tilgæet 10/4 2023).